

Spaanse meningen over Hendrik van Nassau

door

SIMON A. VOSTERS

Inleiding

In juni 1499 werd de negentienjarige Hendrik van Nassau door zijn kinderloze oom Engelbrecht II, heer van Breda, markies van Antwerpen en stadhouder van de Nederlanden ten dienste van het Bourgondisch-Habsburgse Huis, uit Dillenburg naar Breda gehaald om hem tot universeel erfgenaam te benoemen en een daarbij passende opvoeding te geven. In februari 1500 was Hendrik aanwezig bij de doop van aartshertog Karel, zoon van Filips de Schone en Johanna van Aragón. Bij die gelegenheid droeg hij de doopkaars door de straten naar de Sint Baafs van Gent, dat toen de grootste stad van Europa was. Toen Engelbrecht II in 1504 overleed, volgde Hendrik III hem op als heer van de Baronie van Breda, drossaard van Brabant en raadgever van het Bourgondisch-Habsburgse Huis. Tevens kreeg hij toezicht op de opvoeders van aartshertog Karel. Hij was ridder in de Orde van het Gulden Vlies en werd in 1505 benoemd tot stadhouder van het Bourgondische deel van Gelre. In november 1511 werd hij door landvoogdes Margareta van Oostenrijk bevorderd tot kapitein generaal der Nederlanden met als voornaamste doel het Gelderse imperialisme te bestrijden. Als opvoeder spoorde de graaf van Nassau zijn leerling aan het voorbeeld van zijn beide grootvaders, keizer Maximiliaan van Oostenrijk en de machtige en gewiekste Ferdinand van Aragón, de katholieke koning van Spanje, te volgen. Op 5 januari 1515 werd Karel in aanwezigheid van Hendrik in de Statenzaal van het hof te Brussel meerderjarig verklaard en tot heer van de Nederlanden uitgeroepen. In 1519 dong de jonge vorst naar de keizerskroon waarbij Hendrik met zijn goede relaties onder de lutherse keurvorsten en familieleden zijn onderhandelaar was: “de beste dienaar die we hebben”. Met de steun van Hendrik nam Karel het met succes op tegen twee andere kandidaten zoals Frans I van Frankrijk en Hendrik VIII van Engeland. In 1519 werd Karel opperbevelhebber der keizerlijke troepen.

Na het overlijden van Ferdinand de Katholieke in 1516 werd Karel V ook koning van Spanje waar hij op 17 september 1517 arriveerde. Hendrik was intussen voor de tweede keer, nu met Claudia de Chalon, gehuwd. De bruiloft werd in tegenwoordigheid van Karel V in juli 1515 te Breda gevierd. Van 1515 tot 1521 was de graaf van Nassau stadhouder van Holland, Zeeland en Franche Comté, het in 1493 met de Nederlanden verenigde deel van Bourgondië. Begin 1522 volgde Hendrik de heer van Chièvres op, de hoogste functie aan het hof naast die van grootkanselier Gattinara, de hoogste functie aan het hof. Toen deze in 1530 overleed, werd er geen nieuwe functionaris benoemd. Hendrik bleef in functie tot zijn dood in 1538. Van 1522 tot 1530 bleef de graaf van Nassau onafgebroken aan het hof van Spanje dat nog geen hoofdstad had. Het hof trok voortdurend rond en waar het was, daar was de hoofdstad. Zo verbleef deze opvoeder van Karel V afwisselend te Valladolid, waar het

hof het vaakst vertoefde, Granada, Sevilla, Toledo, het vieze provinciestedje Madrid, Tordesillas, Burgos, Pamplona en Barcelona. Karel hield van hem en vertrouwde hem meer dan de hoge Spaanse edelen, zoals duidelijk bleek, toen hij na het overlijden van Claudia de schatrijke Mencía de Mendoza aan Hendrik uithuwelijkte. De keizer was erg gehecht aan zijn dienaar uit de Lage Landen en kon hem niet missen, vooral in de beginperiode toen Karel nog geen Spaans kende. Zijn derde huwelijk maakte Hendrik tot markies van Cenete en tot heer van drie baronieën in het gebied rondom Valencia.

1. Portret van graaf Hendrik III van Nassau (1483-1538), Markies van Cenete, met het symbool van het GuldenVlies

Iedere historieminne Bredenaar kent Hendrik III (1483-1538) als degene die de stad haar uiteindelijke vorm heeft gegeven. Hij heeft het kasteel uitgebreid en gemoderniseerd, en de stad meer ruimte en veiligheid geschonken door de omwalling te vernieuwen. Daarnaast heeft hij gezorgd voor een veemarkt, een warande (jachtgebied) en een goede armenzorg. Het ontgaat de meesten dat hij een groot deel van zijn leven in Spanje heeft doorgebracht en dat zijn Spaanse tijdgenoten, die hem gekend hebben, in hun geschriften een beeld van hem scheppen dat niet noodzakelijkerwijze met het onze overeen hoeft te komen.

Spaanse meningen over 'flamenco' Hendrik van Nassau

Een brief van 12 juni 1524 van de Italiaans-Spaanse humanist en geschiedschrijver van de Nieuwe Wereld (1511-16), Pedro Mártir de Anglería (1459-1526), noemt Hendrik als degene die de plaats van *Xebres* bij de keizer heeft ingenomen. Dit *Xebres* (uitspraak: Sjewres) was een gebruikelijke Spaanse verbastering van de naam van de Fransman Guillaume de Croÿ, heer van Chièvres in Henegouwen, die Karels beginperiode als koning van Spanje (1517-21) geheel beheerste. Croÿ werd door de Spanjaarden als *flamenco* beschouwd, omdat hij tot de Nederlandse omgeving behoorde van Karels entourage. De Lage Landen werden in het Spaans van die dagen meestal *Flandes* naar het Franse *Flandres* genoemd. Dat kon zowel slaan op het graafschap Vlaanderen, dat grotendeels een leen was van de Franse kroon, als op het geheel der Nederlanden, waartoe een gedeelte van Noord-Frankrijk en het huidige groothertogdom Luxemburg behoorden, maar niet het prinsdom Luik. De inwoners van *Flandes* heetten in Spanje *flamencos*. Vanwege de dubbelzinnigheid van dit woord laat ik deze term meestal onvertaald. Het gallicisme *Países Bajos* werd in die tijd nog weinig gebruikt. Ook volgens Meinardus, die specimina van Nassau-Oranje briefwisseling van 1522 tot 1538 met commentaar heeft uitgegeven, bekleedde Hendrik na Chièvres' dood in 1521 de hoogste functie aan het hof en in het rijk naast de Grootkanselier Gattinara, wiens ambt na diens dood in 1530 werd opgeheven. Bij die correspondentie van 1522 tot 1538 zijn brieven van Hendrik aan zijn jongere broer Willem de Rijke, die vader werd van Willem de Zwijger, brieven van René van en van Alexander Schweiz, Hendriks secretaris en later geheimschrijver van de keizer. Bij Spaanse tijdgenoten als Salinas gaat Hendrik soms door voor knorrig en krenterig, maar Meinardus wijst daarentegen op de grote bedragen die Hendrik de keizer voorschoot en op de onschatbare diensten die hij hem bewees.¹

Martín de Salinas was ambassadeur van Karels broer Ferdinand (1503-64), Rooms-koning sinds 1531 en keizer van 1558 tot 1564. Salinas schreef van het rondreizende hof - Spanje kreeg pas een hoofdstad in 1562 - brieven naar vriend en schatbewaarder Salamanca (zoveel als minister van financiën). Hij geeft een indruk van de armoede en ontredde die er heersten in Castilië door het optreden der *Comuneros* en hij spreekt over de regeringsmaatregelen om de situatie te verbeteren. De opstand der *Comuneros* (1520 - 1521) brak onder de adel van Castilië uit tegen het bewind van de onervaren Karel, die te veel steunde op buitenlandse machthebbers als Chièvres, die, naar men beweerde, hun zakken vulden. Tegelijkertijd woedde er in het Valenciaanse de opstand der *Germanías* (1519 - 1523), die een meer sociaal

karakter droeg en die door de vader van Mencía de Mendoza met veel tact tot bedaren werd gebracht. Van Karel zegt Salinas, dat hij wel geliefd was in de Nederlanden, maar, Frans opgevoed, was hij niet in staat in het *thiois* (Diets) te converseren. Wat *Musior de Nasaot* (Hendrik III) betreft, hij leed volgens Salinas al in 1522 aan jicht (podagra), wat zijn prikkelbare humeur verklaarde. Die vorm *Nasaot* staat waarschijnlijk onder invloed van het *Sabaot* (der heerscharen) van het *Sanctus* uit de H.Mis. In een kapelletje buiten Burgos had volgens een brief van 9 april 1524 een twistgesprek plaats, waarin Hendrik aan Salinas en aan majordomus Emerencourt verweet zaken te doen als met Genuezen, die bekend stonden als gewiekste zakenlui en bankiers. Salamanca van zijn kant verweet hem dagelijks 100.000 maravedi's te verteren. De *maravedí* was geen munt maar een rekeneenheid. Ingevolge de Pragmatieke sanctie van Ferdinand de Katholieke van 1497 werden 375 maravedi's gelijkgesteld met een dukaat. Hendrik noemt dit bedrag ook in een brief aan zijn broer Willem. Een gouden dukaat was *f* 5,25 waard; 100.000 mrs. was dus 267 dk. of wel *f* 1402, zo'n 14.000 euro's.²

Hendrik schreef deze brief op 28 juni 1524, twee dagen voor de bruiloft van het moeizaam tot stand gekomen huwelijk met doña Mencía de Mendoza, markiezijn van *Cenete*. Het markiezaat bestond uit een dorre vlakte gelegen ten oosten van Granada. Hendrik werd van toen af in Spanje officieel markies van *Zenete* genoemd. Soms houdt Salinas zich daaraan, maar later duikt toch de naam *conde de Nasao(t)* weer op en zo werd hij in Spanje ondanks de voorschriften blijvend genoemd. Op 4 oktober 1524 schrijft Salinas uit Valladolid, dat *Zenete* verontwaardigd is over de gemeenheid en het verraad van Salamanca. Hij is ontstemd naar zijn markizaat vertrokken en is van plan niet meer naar het hof terug te keren, als hij niet wordt geroepen. Bij alle ellende kwam nog het proces van zijn vrouw tegen de Fonseca's, bloedverwanten van moederszijde, die zich de kastelen en dorpen van Coca en Alaejos hadden toegeëigend (3 april 1525). Volgens Salinas was Hendrik erg bedroefd over deze hinderlaag. Op 4 juli 1526 schrijft de afgezant vanuit Granada aan de infante (een titel die in Spanje aan een niet eerstgeboren prins of prinses gegeven werd) Ferdinand, dat *Nassaot* naar het markizaat is vertrokken met Mencía en zijn hele huisgezin (hofhouding). Hij is niet erg in zijn schik, want de zaken gaan niet naar wens. Het ontbrak hem overigens niet aan erefuncties, al had hij vanwege zijn gewetenstrouwe arbeid verschillende ervan moeten neerleggen. Hij was kasteelheer van slot Loevestein, van Turnhout en van Simancas, waar thans het nationaal archief van Spanje gevestigd is. In 1527 werd hij lid van de Raad van State en lid van de Geheime Raad en in 1532 opperjachtmeester van Brabant.

Van 1522 tot 1530 stond Hendrik praktisch onafgebroken in Spanje in dienst van Karel V. Ontgoocheld over het land vanwege zijn vele, slecht betaalde functies en de ondankbaarheid van de afgunstige adel, die hem als een knorrige vreemdeling bleef zien, zocht hij steeds meer zijn toevlucht in de Nederlanden.

Te Brussel woonde hij in het Nassau-paleis, thans Koninklijke Bibliotheek van België op de Kunstberg, en te Breda van 1530 tot 1533 in het kasteel, thans Koninklijke Militaire Academie. Terug in Spanje, trad hij in contact met Juan de Zúñiga. Salinas schreef vanuit Ávila aan Ferdinand, dat *Nassaot*, aan wie hij een gesloten karakter toedichtte, niet op goede voet stond met deze hoofd-commandeur voor

2. Plaatsen die Hendrik III in Spanje bezocht tussen 1522-1530 (Van Wezel, *Het paleis*, p. 59.)

Castilië in de Orde van Sint-Jacob (1497 - 1546). In 1524 werd Zúñiga kapitein van de lijfgarde. Uit zijn huwelijk met Estefanía de Requesenes, Mencía de Mendoza's hartsvriendin, werd don Luis de Requesenes geboren, opvolger van de derde hertog van Alva, landvoogd der Nederlanden. Op 20 augustus 1534 schrijft Salinas, dat Hendrik drie dagen eerder uit Valencia is vertrokken, niet erg in de gunst bij Z.M. en niet erg tevreden. Er was een lange woordenwisseling aan voorafgegaan en hij was vastbesloten aan het hof niet terug te keren: "Maar ik geloof, dat hij er al spijt van heeft en de markiezin van *Zenete* zal hem in de lente volgen. Ik geloof, dat gezien het overhaaste karakter van zijn vertrek hij hier noch daar zich op zijn gemak zal voelen." Van 1535 tot zijn dood in september 1538 was hij meestal weer te Breda, waar hij zich onder andere bezig hield met de armenzorg volgens de richtlijnen van de Valenciaanse humanist Vives, tevens leermeester van Mencía. Vanuit Medinaceli schrijft Salinas op 7 maart 1535, dat op aansporen van *Nassaot* en andere heren van dat land koningin Maria (van Hongarije) een verzoek tot de keizer heeft gericht om volmachten om met mensen van het keizerrijk te onderhandelen. Het betreft hier waarschijnlijk een door Hendrik bepleit gesprek met de lutheranen. Dit blijkt ook uit een brief van 17 juli 1536, waarin Maria voor *Nassaot* een volmacht vraagt om met de hertog van *Jasa* (Filips, landgraaf van Hessen, lutherse aanvoerder) te onderhandelen. De keizer heeft hierop niet gereageerd. In Spanje heerste grote verontwaardiging over dit plan, omdat *Jasa* er beschouwd werd als de grootste ketter. De keizer wist het meest dreigende gevaar te bezweren door afspraken met de landgraaf te maken. Salinas voelde zich bijna verplicht om tegenover Ferdinand kwaad te spreken over Hendrik vanwege diens slechte verhouding met Salamanca, 's konings grote vriend.³

Is bij de conservatieve Salinas, die nog lijdt onder het Spaanse anti-Chièvres complex, *Nassaot* een knorrige, bazige en materialistische figuur, die kwaad weggloopt van het hof, wanneer hij zijn zin niet krijgt, Antonio de Guevara (1487 - 1545) schetst ons het beeld van een levenslustige edelman. Guevara stamde uit een der oudste adellijke geslachten van Castilië, daterende uit de achtste eeuw. Toen zijn carrière aan het hof moest worden afgebroken door de dood van zijn grote beschermers

kroonprins Juan van Castilië (1497) en van koningin Isabella de Katholieke (1504), werd hij franciscaan. Door zijn oratorische gaven kwam hij terug aan het hof als predikant (1523). Hij werd kroniekschrijver van het rijk (1526 - 1537), bisschop van Guadix ten oosten van Granada, (1529) en van Mondoñedo in Galicië (1537) en de bekendste Spaanse schrijver in het Europa der zestiende eeuw. Hij werd echter door de humanisten bekritiseerd omdat hij soms met de geschiedenis een loopje nam en om de lezers te boeien waarheid en verbeelding vermengde.

Guevara noemde zijn verzameling grotendeels fictieve brieven *Epistolas familiares* (1539-1541). De titel is misleidend en de data die onder de brieven staan zijn meestal verzonnen. Bij wijze van voorzorgsmaatregel waren de meeste geadresseerden overleden, zodat ze niet konden protesteren de brieven nooit ontvangen te hebben. Naar voorbeeld van Cicero in de bewerking van Petrarca noemde hij zijn brievenboek *Epistolas familiares*, ofschoon er zich maar weinig missives in bevinden die tot familieleden of vertrouwelingen waren gericht, wel tot de *Comuneros*. In een brief aan don Pedro Girón, eerstgeboren zoon van de graaf van Ureña, besteedde hij vier bladzijden aan diens slechte schrift. Hij heeft het laten lezen aan Duitsers en *flamencos*, of die het misschien ontcijferen konden. Alles tevergeefs. Het Nederlands was voor bijna alle Spanjaarden een onverstaanbare taal, en het toen nog gebruikelijke Gotische schrift verschilde ook sterk van het in Spanje gebruikelijke Italiaanse.⁴

In een brief aan Íñigo Fernández de Velasco, hertog van Frías, die van 1512 tot 1539 opperrijksmaarschalk was, beweert hij, dat hij een brief van Velasco had laten lezen aan de graaf van *Nassao*, waarmee *flamencos*, Duitsers en Spanjaarden feest hebben gevierd: “indien het waar is, dat ze met mijn brief gezellig hebben geconverseerd.” Hendrik blijkt dus goede epistolaire stijl in het Spaans op prijs te stellen. In een andere brief, ditmaal aan Velasco, wordt Hendrik nogmaals genoemd, nu als gastheer aan een maaltijd voor Guevara en veel hooggeplaatste gasten en enkele prelaten. Hieruit blijkt, dat Hendrik niet als krenterig wordt voorgesteld, wanneer het erom ging hoge heren te ontvangen.

In een brief aan de aartsbisschop van Zaragoza drukt Guevara spijt uit over het feit, dat hij liefdesbrieven van Marcus Aurelius heeft gepubliceerd in de *Libro aureo*, een fictieve biografie met *epistolarium* van Marcus Aurelius (121-161-180), die hij op naam van de filosoof-keizer heeft gezet. Hij zou die pikante brieven tegen zijn zin hebben ingelast op aandringen van graaf *Nassao*, de prins van Oranje en zijn achterneef don Pedro de Guevara, commandeur in de orde van Sint Jacob en kapelaan van Karel V. Guevara citeert dan met enkele aanvullingen de woorden uit het *Confiteor* van de H. Mis: “[peccavi] cogitationeverbo et opere”. De prins van Oranje, van wie hier sprake is, was Philibert de Chalon (1502 - 1530), de broer van Claudia de Chalon (1498-1521), Hendriks tweede vrouw, dus zijn zwager. In 1515 ging Philibert over in dienst van Karel V, omdat zijn prinsdom tijdelijk met Frankrijk was verenigd. In 1528 werd hij vice-koning van Napels en sneuvelde dichtbij Pistoia in de oorlog tegen Florence. Hij was de erflater van René van Nassau-Chalon, Hendriks enige wettige zoon, die eveneens zijn leven gaf in dienst van Karel V (1518-44). Hij bleek dan erflater te zijn van zijn neefje, Willem van Oranje.

Guevara gaf het manuscript dat tussen 1518 en 1525 tot stand was gekomen, in bruikleen aan Karel V. De keizer was verrukt over het boek, dat hem overal vergezel-

de, maar tegen zijn belofte in leende hij het uit aan verschillende hovelingen, zodat er vanaf 1528 allerlei clandestiene uitgaven in omloop waren zonder naam van de werkelijke schrijver, die beweerde het antieke geschrift alleen van het Grieks in het Latijn vertaald te hebben en vandaar in de Romaanse taal, het Spaans.

De *Libro aureo* werd een Europese best-seller. Guevara publiceerde in 1529 onder zijn eigen naam de *Relox de principes* of Vorstenklok, een handleiding voor de heerser, waarin grote stukken uit de *Libro aureo* waren opgenomen. Dat het werken aan dit boek uitlekte, hangt samen met Guevara's benoeming tot hofpredikant op 22 augustus 1523 en de contacten met zijn achterneef hofkapelaan don Pedro de Guevara en leden van de "Vlaamse" groep als Hendrik en Philibert. Het is twijfelachtig, of don Antonio werkelijk zo'n spijt had over het invoegen van de erotische brieven, die Marcus Aurelius, die als zeer kuis bekend stond, in zijn jeugd aan jonge vrouwen, onder wie prostituées, zou hebben geschreven, maar die don Antonio had verzonnen. Ze hadden ook een morele betekenis: de vorst te waarschuwen tegen gevolgen van liefdesavonturen. In de *Relox* werden ze weggelaten, maar onder druk van de lezers door de uitgevers weer toegevoegd.

In de *Epistolas familiares* komt nog een brief voor gericht tot graaf *Nassaoth* en markies van Cenete, waarin de schrijver uiteenzet, waarom de aanhangers van Mohammeds sekte door sommigen Moren worden genoemd en door anderen Saracenen en Turken. Dat Guevara in deze brief Hendrik als afzender noemt, is niet toevallig. Als markies van Cenete en mede-eigenaar van drie Valenciaanse baronieën had Hendrik veel te stellen met de morisken, d.w.z. nazaten der Moren, die na de val van Granada in 1492 waren achtergebleven in Spanje. Zoals we gezien hebben, vertrok Hendrik met Mencía en zijn hele hofhouding op Sint-Jansdag 1526 naar Cenete. Volgens Salinas had hij ruzie aan het hof, maar de werkelijke reden was, dat de zaken in het markizaat niet gingen naar wens. Hij was sinds jaar en dag verwickeld in een proces met de bisschop van Guadix, waartoe het markizaat behoorde. Het ging daarbij om de *bienes hábices*, d.w.z. aan kerkelijke instellingen gedane schenkingen van onroerende goederen, wat meestal niets anders was dan het in beslag genomen bezit der moskeeën. Normalerweise werd dit toegewezen aan de bisschop ter instandhouding van kerken en prebenden. Het katholieke koningspaar had evenwel in overleg met de paus twee derden van de tienden, die de morisken van Cenete moesten opbrengen, aan Mencía's vader don Rodrigo de Mendoza geschonken en een derde en alle *bienes hábices* aan het bisdom. Maar de markies en diens opvolger hadden alles voor zich behouden, waar tegenover stond, dat ze verschillende godshuizen van door hen betaalde priesters hadden voorzien en enkele kerken hadden doen bouwen.

Hendrik wist nu bij Karel V gedaan te krijgen, dat de bisschop van Guadix in 1529 werd weggepromoveerd naar Granada en dat Antonio de Guevara in diens plaats werd benoemd. In 1524 was hij aangesteld tot inquisitoriale commissaris, belast met de bekering der morisken. In die kwaliteit bezocht hij in juni 1525 in het Rijk van Valencia de drie baronieën die toebehoorden aan de markiezijn en de markies van Cenete. Er woonden in het Valenciaanse veel morisken die onder dwang waren overgegaan tot het christendom en waren teruggevallen in mohammedaanse praktijken. Zulke *relapsos* (afvalligen) waren als de dood voor de inquisitie. Bij het naderen der inquisiteurs sloegen ze massaal op de vlucht. Hendrik zag dit met lede ogen aan, o.a.

omdat zijn gebieden daardoor aanzienlijk verarmden en hij wist bij Karel te bereiken, dat die angstaanjagende figuren werden heengezonden. Intussen zou hij alles in het werk stellen om de morisken over te halen zich te onderwerpen. Tenslotte nam hij genoegen met een schriftelijke verklaring van zijn onderdanen, dat ze zich niet langer zouden verzetten. Deze voor het Spanje van die tijd zeer gematigde houding werd niet alleen ingegeven door eigenbelang maar ook door de verdraagzaamheid die Hendrik had ontwikkeld in de omgang met zijn naar Luther neigende bloedverwanten. Antonio de Guevara was evenmin een fanaticus: hij verliet onverwijld Hendriks Valenciaanse gebieden. Die inschikkelijke houding vroeg om een beloning: Guadix, het bisdom waartoe Cenete behoorde.. De franciscaan was het armoedige bisdom hoogstwaarschijnlijk in januari 1526 doorgetrokken op weg van het Rijk van Valencia naar Granada. Intussen maakte hij zich verdienstelijk door een schikking tot stand te brengen: de markies zou een derde en alle *bienes hábices* blijven ontvangen, maar vanaf 1530 een jaarlijks bedrag van duizend dukaten ter beschikking stellen aan het bisdom voor het onderhoud en de versiering van de kerken en ter betaling van beneficiën en prebenden.⁵

Wat de spotgrage kroniek van Francesillo de Zúñiga meedeelt over Hendrik, moeten we met een korreltje zout nemen. De auteur was er niet op uit de hoge adel te vleien, zeker niet wanneer het *flamencos* betrof. In 1524 kwam hij als hofnar in keizerlijke dienst, reeds in 1525 verloor hij door een honende opmerking Karels gunst en in 1532 werd hij op last van een door hem beledigde edelman vermoord. De datering van de door hem gesignaleerde feiten, laat soms te wensen over. Zo vertelt hij, dat Karel in 1523 de groten des rijks te Logroño bijeenriep en hen eraan herinnerde, dat hij zo'n acht jaar geleden met de hulp van Spanjaarden en Nederlanders verschillende steden aan de koning van Frankrijk had ontnomen. De eerste oorlog tegen Frans I begon in 1521 en op 3 december 1521 gaf het Henegouwse *Tornay* (Doornik) zich over na een vijfmaandelijks beleg. Er had dus moeten staan "twee jaar geleden". Over het jaar 1526 zegt hij, dat, toen Karel te Granada het nieuws van de nederlaag van Mohacz en de dood van zijn zwager Lajos (Lodewijk II) vernam, hij zich in rouw kleepte. Er ontstond een ruzie over het dragen van de sleep tussen *mosior Laxao* en de graaf [Andrada]. Eerstgenoemde, de Bourgondiër Charles de Poupet, heer van La Chaulx († 1529), de machtigste man na Chièvres in de beginperiode van Karels regering, vloekte in het *flamenco* (bedoeld wordt natuurlijk het Frans): "De duivel moge je halen" en, omdat de graaf aanhield, viel hij bovenop de keizer en *Laxao* bovenop hen beiden: "Zoiets is ook de graaf van *Nasao* twee weken geleden overkomen. Luis Méndez, die naar *Flandes* ging om de keizer te dienen, nam Hendriks sleep en droeg hem zo, dat het leek, alsof hij paardenkrenge buiten de stad droeg. Méndez was van jongs af aan opgegroeid aan het hof. Dus je zou van hem een betere opvoeding verwachten".

De hofnar geeft ook een voorbeeld van de manier waarop *Laxao* het Spaans met andere Romaanse talen verwarde: "Por ma foy y por ma dona" (Op mijn woord en mijn geliefde) Op het taalgebruik van *el conde de Nasao* had de spotter ook aanmerkingen. Dat liet volgens hem voor Castiliaans doorgaan, wat in feite een mengmoesje was van Latijn en Italiaans: "O Dio, quanti tempo (O God, hoeveel tijd) (verliezen diegenen die me lastig vallen), per Deum [want ik wilde geen enkele van die

klussen, maar iets prettigs, want het leven is maar kort].” Hendrik zou dat gezegd hebben, nadat hij door zijn huwelijk met Mencía (1524) markies van Cenete was geworden en met veel beslommeringen te maken had gekregen. Bij andere schrijvers zijn geen aanmerkingen op zijn taalgebruik te vinden. Trouwens de woorden die hier tussen rechte haken staan, zijn in het origineel in correct Spaans weergegeven. Hendrik wordt ook eervol vermeld. Toen in juni 1528 Karel te Burgos Franse en Engelse ambassadeurs ontving, stond naast diens zetel Enrique de Nasao, markies van Cenete. In een brief aan koning Lodewijk II van Hongarije schrijft Francesillo, waarschijnlijk zonder toestemming der betrokkenen: “De keizer ... en de graaf van Nasao ... kussen de handen van Uwe Hoogheid”, maar in een eed die de hofnar, varende op het kapiteinsschip waarop de keizer naar Italië voer [in 1529], zwoer, roept hij om het te laten terugkeren naar Spanje o. a. tot getuige: “de hoogmoed van graaf Nasao”. In de *Kroniek* is ook sprake van don Pedro de Guevara, die Filips de Schone diende en kamerheer van Karel V was en van Hendrik III. Op 1 oktober 1538 was hij te Breda aanwezig bij het openen van het testament van de graaf van Nassau. Don Pedro werd door de hofnar aanbevolen als *albacea* (executeur-testamentair). Te Breda kon hij echter als zodanig niet optreden, daar de regeling van de erfenis moest worden onderworpen aan keizerlijke arbitrage.⁶

Luis Zapata uit Extremadura (1526 - 1595), page van keizerin Isabella, heeft Hendrik III misschien niet persoonlijk gekend, maar wel zijn reputatie, zoals blijkt uit zijn heldendicht *Carlo famoso* (1566) ter ere van Karel V. Het bestaat uit vijftig zangen met zinspelingen op klassieke auteurs en inlassingen van mythen en allegorieën, een bont geheel met meer historische dan literaire waarde, waarin steeds Karels liefde voor zijn geboortegrond wordt onderstreept, een liefde die op Zapata aanstekelijk werkte. Met andere adellijke jongelui groeide Zapata op aan het hof in dienst van kroonprins Filips, die in 1535 - 1536, toen de keizer in *Flandes* vertoefde, ook nog maar 8 of 9 jaar oud was. Hij vergezelde Filips op zijn presentatiereis door de Nederlanden en tijdens het toernooi te Binche (1549) blonk hij uit, optredend als figuur uit een ridderroman. Zijn heldendicht, waaraan hij 13 jaar werkte, begint met de tweede reis van de keizer uit de Nederlanden naar Spanje in mei 1522 (zang 1-6). In zang 6 wordt Hendrik *el Conde de Nasao* genoemd. Zang 34 vermeldt hem vanwege een duel met Diego García in 1530, waarbij de dichter met genoegen vaststelt, dat de graaf, die er met lichte voeten heenging, niet aan zijn handen ontsnapte. Deze geduchte tegenstander was Diego García de Moguer, een ontdekkingsreiziger, die de toegang tot de Río de la Plata had gevonden. In juli 1530 was hij terug in Spanje. Het is niet duidelijk, hoe Hendrik bereid kan zijn geweest te duelleren met iemand van geringe stand. Het is vermoedelijk meer een vorm van bekvechten geweest. In zang 35 verschijnt *el Conde de Nassao* temidden van een gezelschap van voortreffelijke ridders uit duizend afgelegen landen, o.a. uit *Flandes*. Zang 47 verhaalt hoe de prins van Oranje, Hendriks zoon René van Nassau-Chalon, in 1543 met 20.000 infanteristen en 2000 ruiters optrok tegen de hertog van Kleef. Om dit te begrijpen moet men weten, dat René of Reinier in 1543 stadhouder van Gelre werd, een functie die zijn vader bijna veertig jaar geleden had bekleed.⁷

Bernal Díaz de Castillo (1492 - 1581) heeft het historiewerk *De verovering van Nieuw-Spanje* in zijn ouderdom geschreven. Het is pas in 1632 gepubliceerd en kriti-

seert de geromantiseerde versie van de verovering van Mexico door López de Gómara (1552). Díaz is een der weinige Spanjaarden die zonder meer positief oordeelt over de graaf van Nassau. Over de gebeurtenissen van het jaar 1528 vertelt hij, dat Cortés om zich te ontdoen van de door zijn lasteraars geschapen onaangename atmosfeer naar Spanje kwam. Hij werd aan het hof luisterrijk ontvangen, maar kreeg het bewind niet terug, behalve, in militair opzicht. Díaz schrijft: “De graaf van Nassau begunstigde Hernán Cortés. Hij mocht naast de graaf gaan zitten, die het dichtst bij de keizer zat. Hij werd met grote eer ontvangen en kreeg een markizaat, maar niet het bestuur over Nieuw-Spanje. Men zegt, dat dit kwam door tussenkomst van kardinaal pater Garcia de Loyasa en vrouwe María de Mendoza, omdat hij geen aandacht aan hen besteedde”. De eerste naam is een misspelling van de dominicaan fray García de Loaysa (†1546), biechtvader van Karel V, generaal van zijn orde en aartsbisschop van Sevilla, zeer invloedrijk in staatsaangelegenheden. Met María de Mendoza wordt waarschijnlijk de dochter bedoeld van don Hurtado de Mendoza, ambassadeur en beroemd schrijver. Ze wordt meestal María Pacheco genoemd, echtgenote van Comunero Juan de Padilla. De voorstelling van zaken, dat deze twee een negatieve invloed zouden hebben gehad op Karels beslissing is nogal simplistisch. Cortés’ tegenstanders waren reeds aan de macht gekomen en het was onmogelijk hen te verdrijven.⁸

De avontuurlijke militair Alonso Enríquez de Guzmán (1499 - 1547?) verliet in 1518 zijn vrouw om deel te nemen aan de oorlog tegen de Moren. Zijn schelmenbestaan voerde hem tot 1534 naar Napels, Rome, Duitsland, de Nederlanden en Amerika. Door zijn armoede kon hij niet leven in overeenstemming met zijn stand. Zijn *Boek van het leven en de gewoonten van Enríquez de Guzmán* bleef onuitgegeven tot 1873. In de zomer van 1521 was hij in *Flandes* als “kapitein van de Duitsers” in de eerste Frans-Spaanse oorlog. Hij nam deel aan de campagne, die bij Valenciennes onbeslist bleef, maar op 3 december eindigde met het innemen van het Henegouwse Doornik. Bij de vrede van Madrid in 1526 werd de stad opgenomen in de Bourgondische kreits. Alonso was erg trots op zijn aandeel in de strijd en vroeg aan de keizer het ridderschap in de orde van Sint Jacob, dat hij door bemiddeling van de graaf van Nassau ook verkreeg. In Keulen had hij al eens geprobeerd die hoge onderscheiding te verkrijgen, maar Karel had hem toen doorverwezen naar de bisschop van Badajoz in zijn gevolg en die had hem geadviseerd te vertrekken. Hij was Hendrik dus bijzonder dankbaar, maar zijn geluk duurde niet lang. Hij had een opvliegend karakter en door een duel met Francisco de Mendoza werd hij gevangen genomen en overgebracht naar het kasteel Eeklo bij Gent. Hij verloor nu zijn ridderschap en werd in juli 1522 naar het Marokkaanse Melilla verbannen. We zien hier dus, dat de afkeer van het duelleren niet iets typisch was van Filips II, maar reeds volop leefde bij diens vader.⁹

Conclusie

We hebben vogels van diverse pluimage aan ons voorbij zien trekken: een kwaadsprekende ambassadeur, een fantasierijke bisschop, een roddelende hofnar, een adellijke dichter, een ontdekkingsreiziger en een avontuurlijke militair. Ze hebben al-

len maar een deel van Hendriks rijke persoonlijkheid belicht. Er zijn grote lacunes in zijn beeld zoals zijn artistieke gevoeligheid, die in Breda zo prachtig vorm had gekregen: zijn bewondering voor Jeroen Bosch, Jan Gossaert, voor de Mechelse beeldhouwschool, voor de Keldermansen en Vincidor da Bologna. Het onttrok zich aan Spaanse ogen en speelde zich teveel af in de Nederlanden. Waarschijnlijk hebben latere Spaanse schrijvers daar wel aandacht aan besteed, maar we hebben ons beperkt tot de tijdgenoten, die bijna allen hem persoonlijk hebben gekend, meestal uitsluitend in Spanje. In hoeverre we deze Dillenburger, op een na de machtigste man ter wereld, een Bredanaar kunnen noemen, is natuurlijk problematisch. In ieder geval, als we hem als *flamenco* beschouwen - in Spanje twijfelde niemand daaraan - dan kunnen we zeggen, dat hij de eerste "Nederlander" was van wie het doen en laten door Spaanse tijdgenoten werd beschreven. Gekweld door allerlei bestuurlijke en financiële problemen en door de jicht, bleef hij een culminatie van functies vervullen, soms prikkelbaar en altijd autoritair. Dat het oordeel van Spaanse tijdgenoten niet altijd positief is, ligt waarschijnlijk aan hun eerzuchtig nationalisme, dat de handelwijze van de *flamencos* uit de beginperiode van Karels regering ongunstig interpreteerde.

- 1 *Opus Epistolarum Petri Martyris Anglerij Mediolanensis Protonotarij* (Compluti 1530) 192v. Bibl. Nac. Madrid (afk. BNM) -R 2978. Alonso de Palencia, ed. J. López de Toro, I Archivo documental publicado por la R. Acad. de la Hist., t. XXIV (Madrid 1970) [240]. Otto Meinardus, *Nassau-Oranische Correspondenzen*, herausgegeben von der historischen Commission für Nassau, Bd., 1.Abt. "Der Katzenelnbogische Erbfolgestreit" (Wiesbaden 1899) 33, 153-4. (**Mein.**) Schweiz zou in opdracht van de keizer de Augsburgse Confessie der lutheranen luid hebben moeten voorlezen en in het Italiaans vertalen. Hij zou Karel ook vergezeld hebben bij de keizerskroning te Bologna (nov. 1529): *Dillenburgerische Intelligenz. Nachrichten des Jahres 1778*, p. 280-1. Kon. Bibl., Den Haag - 575 H 1.
- 2 De brieven van Salinas zijn te vinden in: Ant. Rodríguez Villa, "El emperador Carlos V y su corte", Boletín de la R. Acad. de la Hist. 42 (1903) 468-469, 471 (deel I); 43 (1903) 22, 56, 158, 162 (deel II). (**RVilla**). Mein. 1-2 Briefe und Urkunden" (1899) 123. Simon A. Vosters, *Mencia de Mendoza, Vrouwe van Breda en Onderkoningin van Valencia* (Delft, 1987) 6-20 (**VoMe.**).
- 3 RVilla 43 (1903) 207, 210, 212, 409-410, 495;44 (1904) 18, 24, 201, 465-466; 45 (1904) 20, 24, 26-28, 53, 344. VoMe. 28, 35, 39-42, 44, 47-48, 55-56. Over Hendriks biografie zie: H.P.H. Jansen, 'De Bredase Nassau's', in: C.A. Tamse ed., *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen a.d. Rijn 1979) 37, 39, 43. Over Hendriks stadhouderschap van Gelderland: Jac. van Hooydonk, *Graaf Hendrik III van Nassau en zijn stad, 1504 - 1532* (Breda, 1995), 46 en *Historische W.P.* (Amsterdam/Brussel, 1958) II 112 (Floris van Egmond). De betrekkingen tussen Maria van Hongarije en de zwaar zieke Hendrik waren koel. In 1536 beval zij hem de stadhouder van Friesland militair te hulp te komen en de Franse stad Péronne stormenderhand in te nemen. Toen hij daar niet in slaagde, schreef ze hem een brief. Zie: Laetitia Gorter-Van Royen, *Maria van Hongarije regentes der Nederlanden* (Hilversum, 1995), 223, 232 en Jane de Iongh, *Maria van Hongarije, landvoogdes der Nederlanden, 1503-58* (Amsterdam, 1981), 222-223. Over het optreden van Marie Fourée, een Franse Kenau Hasselaer in Péronne: Michel Mourre, *Dictionnaire encyclopédique* 10 dIn. (Paris, 978), 3475.
- 4 Antonio de Guevara, *Epístolas familiares*, ed. J.M. Cossio, 2 dIn. (M. 1950-1952) I 68 (Madrid). Juan Ruiz de Alarcón, *Obras completas I "Teatro"*, ed. Ag. Millares Carló (México 1957) 1018.
- 5 Augustin Redondo, *Antonio de Guevara 1480?-1545 et l'Espagne de son temps, de la carrière officielle aux oeuvres politico-morales* (Genève, 1976), 378, 493. (**RA**). EpF I 266, 272, 451; 11 422. vgl. *Epistolario español*. I. BAE 13 (1858) 136a, 181b, 221a. (BAE is afk. van *Biblioteca de Autores Españoles*, die meer dan 200 delen omvat). vgl. *EPISTOLAS / familiares* del illustre don Antonio de Guevara... (Enueres: Nucio, [1550?] 137v, 236. BNM -U 7621. Over Pescara: RA 419. Over Philibert de Chalon: RA 378, 492, 498. Over Philibert en Claudia de Chalon, zie: G.W.C. van Wezel, *Het paleis van Hendrik III, graaf van Nassau te Breda* (Zwolle, 1999), 58 en Gerard van Wezel, *De Onze-Lieve-Vrouwekerk en de grafkapel Oranje-Nassau te Breda* (Zwolle, 2003), 209.
- 6 Francesillo de Zúñiga, *Crónica burlesca del emperador Carlos V*, ed. Diana Pamp de Avallé Arce (Barcelona 1981) 14-15, 71-72, 79-80, 96, 100, 109, 136, 141, 150, 163, 169, 176, 186, 190, 192, 197, 200, 205, 222, 226. vgl. *Curiosidades bibliograficas*, ed. Adolfo de Castro. BAE 26 (1926) 13a, 20a, 23b, 43a, 49a. Volgens Luis Zapata de Chaves, *Varia historia (Miscelánea)* II (Madrid, 1949), 461 diende hij Karel V vanaf 1517.
- 7 *CARLO FAMOSO/ De don Luys çapata ...* (Valencia: Ioan May, 1566) 30v, 84, 195. BNM-R 17.542. Over García de Moguer, zie: *Diccionario de Historia de España* I (Madrid, 1952) 1214. Over de René de Chalon, zie: Zapata, *Carlo famoso, Kroniek van Nederland* (Amsterdam/Brussel, 1987), 252, 259.
- 8 Bernal Díaz del Castillo, 'Conquista de Nueva-España', in: *Historiadores primitivos de Indias* II. BAE 26 (1862) 283a. (**Díaz**). Over de reizen van Karel van en naar Flandes: Diaz 49a, 110a, 207a, 235b, 237b, 243a, 283a, 313a.
- 9 *Libro de la vida y costumbres* de Alonso Enríquez de Guzmán, ed. Hayward Keniston. BAE 126 (1960) p. X, XII, XXXVI, XLI, LI, 13-16, 36, 46, 61, 77, 90, 163, 183, 186, 208, 244, 257, 283, 285, 287-8, 293, 295, 301, 309. Het boek is ook uitgegeven in: *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, deel 85 (1886). Zie: *Hispanic Review* 5 (1937), 202-203.